

Pr. Dr. Ovidiu Marian Doran

***Biserica Bulgară și relațiile dintre
Constantinopol și Roma în secolele VIII-XIII***

Ediția a II-a

**EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2020**

Referenți științifici:**Pr. Prof. Dr. Nicolae Chifăr****Pr. Prof. Dr. Alexandru Isvoranu**

Copyright © 2020 Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**DORAN, OVIDIU MARIAN****Biserica Bulgară și relațiile dintre Constantinopol și Roma în
secolele VIII-XIII** / pr. dr. Ovidiu Marian Doran. - Ed. a 2-a. - Craiova :
Universitaria, 2020

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-1644-8

Anexe

a. Fragmente din corespondența lui Ioniță Caloian cu papa Inocențiu al III-lea (1199-1205).....	240
b. Hrisovul sau Manifestul de Unire cu Roma al împăratului Ioniță Caloian Asan, de la Târnovo, din 1-8 septembrie 1203, trimis Papei Inocențiu al III-lea.....	246
c. Documentul ridicării Arhiepiscopului de Târnovo la rangul de patriarh, în anul 1235.....	247

Bibliografie.....251

I. Izvoare.....	251
II. Dicționare și enciclopedii.....	252
III. Lucrări generale.....	253
IV. Studii de specialitate.....	259
V. Adrese de internet.....	263

Lista abrevierilor

A. R.	Altarul Reîntregirii
B. O. R.	Biserica Ortodoxă Română
C. M. H.	The Cambridge Medieval History
Documente	Documente privind Istoria României
F.H.D.R.	Fontes Historiae Dacoromanae
G.O.T.R.	Greek Orthodox Theological Review
I. B.	Îndrumător Bisericesc
J.T.S.	The Journal of Theological Studies
M.A	Mitropolia Ardealului
M. O.	Mitropolia Olteniei
M.M.S.	Mitropolia Moldovei și a Sucevei
P.G.	Migne, Patrologiae Cursus Completus, Ser. Greaca
P.L.	Migne, Patrologiae Cursus Completus, Ser. Latina
Mon. Slav.	Augustin Theiner, <i>Monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia</i> , vol. I, Roma 1863.
P.S.B.	Părinți și scriitori bisericești
R. I.	Revista de Istorie
RS	Romanoslavica
R. T.	Revista Teologică
S.C.N.	Studii și cercetări de numismatică
S.E.E.R	The Slavonic and East European Review
Spec.	Speculum
S. T.	Studii Teologice

Lista de abrevieri pentru lucrări de specialitate și studii generale

1. Băbuș, Emanoil, *Bizanțul – istorie și spirit* = *Bizanțul – istorie și spirit*, ed. Sophia, București, 2003.
2. Idem, *Bizanțul între Occidentul creștin* = *Bizanțul între Occidentul creștin și Orientul islamic*, ed. Sofia, București, 2009.
3. Brezeanu, Stelian, *O istorie a Imperiului Bizantin* = *O istorie a Imperiului Bizantin*, ed. Albatros, București, 1997.
4. Curta, Florin, *Southeastern Europe* = *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*, ed. Cambridge University Press, 2006.
5. Ducellier, Alain, *Le drame de Byzance* = *La drame de Byzance. Idéal et échec d'une société chrétienne*, Paris, 1976.
6. Crampton, R. J., *A Concise History of Bulgaria* = *A Concise History of Bulgaria*, ed. Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
7. Dură, Nicolae V., „Patriarh și Patriarhie” = „Patriarh și Patriarhie. Patriarhia – una din vechile Instituții Europene”, în *B. O. R.*, nr. 1-3, 2005, (p. 414-433).
8. Dvornik, Francis, *Les legendes* = *Les legendes de Constantin et de Methode vues des Byzance*, ed. Imprimerie de l'Etat, Praga, 1933.
9. Fine, John Van Antwerp, *The Early Medieval Balkans* = *The Early Medieval Balkans: a critical survey from the sixth to the Late Twelfth Century*, ed. The University of Michigan Press, 1991.
10. Gabor, Adrian, „Organizarea administrativă și religioasă a Imperiului Bizantin” = „Organizarea administrativă și religioasă a Imperiului Bizantin dată de Vasile II Macedoneanul și importanța ei pentru istoria poporului român”, în *S. T.*, nr. 5-6, 1989, (p. 98-117).
11. Idem, „Dobrogea în timpul lui Alexios I” = „Dobrogea în timpul lui Alexios I Comnenul”, în *B.O.R.*, nr. 1-3, 1991, (p. 90-105).
12. Iorga, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești* = *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. Cultura neamului românesc, București, 1908.
13. L. Leger, *Cyrille et Methode* = *Cyrille et Methode, Étude Historique sur la Conversion des Slaves au Christianisme*, ed. A Franck, Paris, 1868.
14. Idem, *A History of Austro-Hungary* = *A History of Austro-Hungary from the Earliest Time to the Year 1889*, ed. BiblioBazaar, LLC, 2009.
15. Mitrea, Bucur, „Un sigiliu al lui Germanos al II-lea” = „Un sigiliu al lui Germanos al II-lea, Patriarh al Constantinopolului”, în *Studii și cercetări de numismatică*, IV, 1968. (p. 253-261).
16. Norocel, Epifanie, „Patriarhia Bulgară de Târnovo” = „Patriarhia Bulgară de Târnovo între anii 1235-1393”, în *S. T.*, nr. 3-4, 1966, (p. 147-159).
17. Obolensky, Dimitri *Un commonwealth medieval* = *Un commonwealth medieval: Bizanțul*, ed. Corint, București, 2002.
18. Idem, *The Byzantine Commonwealth* = *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe, 500-1453*, ed. St. Vladimir's Seminary Press, 1971.
19. Idem, *The Bogomils* = *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaeism*,

ed. Cambridge University Press, 2004.

20. Papacostea, Șerban, *Romanii în secolul al XIII-lea = Românii în secolul al XIII-lea între cruciată și imperiul mongol*, București, 1993.

21. Runciman, Steven *The Eastern Schism = The Eastern Schism: A Study of the Papacy and the Eastern Churches during the XI-th and XII-th Centuries*, Oxford, 1955.

22. Idem, *The Emperor Romanus Lecapenus = The Emperor Romanus Lecapenus and his reign: a study of tenth-century Byzantium*, ed. Cambridge University Press, 1988.

23. Idem, *A history of the First Bulgarian Empire = A history of the First Bulgarian Empire*, ed. G. Bell & Sons, Londra, 1930.

24. Stan, Liviu, „Obârșia autocefaliei” = „Obârșia autocefaliei și autonomiei”, în *M. O.*, nr. 1-4, 1961, (p. 80-113).

25. Șesan, Milan, „Problema Iliricului bisericesc” = „Problema Iliricului bisericesc”, în *M. A.*, IV nr.11-12, 1959,(p. 836-884).

26. Idem, „Despre teologia postpatristică” = „Despre teologia postpatristică”, în rev. *M. A.*, nr. 4-6/1966, (p. 279-296).

27. Idem, „Iliricul între Roma și Bizanț” = „Iliricul între Roma și Bizanț”, în rev. *M. A.*, nr. 3-4, 1960, (p. 202-224).

28. Idem, „Impactul cuceririi latine” = „Impactul cuceririi latine a Constantinopolului asupra teritoriilor de la Dunărea de Jos”, în *A. R.*, Serie nouă, Anul XII, Nr. 2, mai-august, 2007. (p. 81-101).

29. Wolff, Robert Lee, The 'Second Bulgarian Empire' = „The 'Second Bulgarian Empire.' Its Origin and History to 1204”, în *Speculum*, Volumul 24, nr. 2 , Apr., 1949, (p.167-206).

Introducere

În Peninsula Balcanică, misiunile întreprinse la popoarele slave pentru evanghelizarea acestora, au început de pe teritoriul actual al Bulgariei. Cu o civilizație care a înflorit sub influența creștinismului ortodox slavon, Biserica Bulgară a jucat un rol important în evoluția relațiilor dintre Apus și Răsărit.

Statul bulgar a fost înființat în anul 681. Istoria lor, de la statutul de clienți sau federați ai Imperiului Bizantin, până la acela de țarat, a fost destul de lungă și presărată cu multe campanii militare atât spre Avaria, cât și spre teritoriile bizantine de la sud de Balcani. Pe măsură ce a crescut puterea sa politică, economică și militară, acest Stat a devenit o putere demnă de luat în seamă, fiind în zona de influență a trei mari puteri: Imperiul Bizantin, cel Roman și Regatul Franc.

Creștinismul și-a făcut simțită prezența în rândurile proto-bulgarilor începând cu secolele VI-VII și a devenit religie oficială odată cu încreștinarea cneazului Boris. Noile orânduirii de ordin moral și juridic, legile privind organizarea bisericească și a obiceiurilor, folosirea limbii slavo-bulgare în cult și promovarea literaturii creștine naționale, toate aceste măsuri au ajutat la depășirea diferențelor sociale și etnice și au hrănit sentimentul de apartenență la naționalitatea bulgară. Odată cu recunoașterea patriarhiei în anul 972, Biserica Bulgară a devenit prima Biserică națională din estul Europei.

Cultura bulgară, promovată în secolele al IX-lea și al X-lea prin școlile teologice de la Pliska, Preslav și Ohrida, a fost influentă nu doar în Balcani și în Rusia, ci în întreaga Europă. Lupta Bisericii Bulgare pentru autocefalie și competiția dintre Roma și Constantinopol pentru supremația asupra teritoriilor bulgare, au creat mari tensiuni între aceste două centre bisericești, tensiuni ce se vor transforma într-unul din motivele schismei de la 1054. Deși subiectul schismei a fost și este dezbătut îndelung de ambele tabere, ortodocși și catolici, mi s-a părut important de analizat acest moment, din perspectiva Bisericii Bulgare, pentru că odată cu încreștinarea bulgarilor, sunt evidențiate pentru prima dată în istoria celor două Biserici, diferențele care au apărut în dogma și cultul fiecăreia.

Bulgaria a atins vârful dezvoltării economice, politice, culturale și bisericești în secolul al XIII-lea, atunci când teritoriile sale se întindeau de la Marea Neagră până la Marea Egee și coasta Adriatică. Țaratul Asăneștilor a generat un amplu complex de factori istorici, determinați atât de puternica tradiție culturală și politică slavo-bulgară, cât și de influența atotprezentă a civilizației bizantine în spațiul balcanic. Mai mult, prin participarea vlahilor la răscoala antibizantină din Haemus, la constituirea și conducerea unui statalități puternice în Balcani, datorită noii dinastii a Asăneștilor, contribuția vlahilor balcanici își va găsi un loc special în istoria Peninsulei Balcanice.

În teritoriile stăpânite de bulgari au fost încorporate cu statutul de federați, pentru o perioadă și ținuturile noastre, ale fostului Iliric dunărean, teritorii străromâne și române de mai târziu care au primit astfel, aproape continuu, un flux

de romanitate și de viață religioasă. Felul în care noi suntem definiți ca popor și caracterul nostru religios s-a format în acest perimetru de viață al Bizanțului, în care și noi am fost încorporați, am făcut parte integrantă și a cărei tradiție am continuat-o. Mi s-a părut important de punctat perioada și gradul de influență al Bisericii Bulgare asupra Bisericii noastre în condițiile în care teritoriul dezvoltării Bisericii Ortodoxe, de care ține și Biserica noastră, adică teritoriul *Romaniei* orientale, trebuie privit ca un tot unitar până la apariția statelor naționale cu ierarhie bisericească proprie.

Stadiul cercetărilor

Istoria relațiilor dintre Roma și Constantinopol privind Biserica Bulgară nu a primit încă un studiu special, în limba română, care să cuprindă istoria spațiului bulgar de la apariția creștinismului în aceste teritorii, până la cucerirea otomană din secolul al XIV-lea. În afara studiilor generale asupra problemei Bisericii Bulgare, cercetările s-au făcut exclusiv pe anumite evenimente din istoria Bulgariei.

Jurisdicția asupra teritoriului Iliricului răsăritean, între Roma și Constantinopol, a făcut obiectul de studiu direct sau indirect al multor cercetători. Printre primii istorici care s-au dedicat acestui subiect au fost : Daniele Farlati, *Illyricum sacrum*, continuat de Jacopo Coleti, 8 vol. Veneția, 1780-1819, urmați apoi de istoricul Th. Mommsen în *Revue Archeologique*, XIII, 1866, I, p. 394-395; XIV, 1866, II, p. 376-377, care încerca să demonstreze în această privință că separația administrativă între Iliricul răsăritean și cel occidental își avea originea în perioada lui Constantin cel Mare, cum s-ar specifica și în *Laterculus Veronensis* prin divizarea Moesiei și Panoniei. Conform părerii autorului acestor lucrări separația ar fi existat doar până la moartea lui Constans, după care Julian Apostatul i-ar fi pus din nou sub conducerea unui *praefectus praetorio Italiae, Illyrici et Africae*, care ar fi rezistat până la 395. În volumul III din *Illyricum sacrum*, D. Farlati relatează despre misiunea lui Madalbertus, legatul papal, la Simeon al Bulgariei în 926, dar nu confirmă titlul de țar acordat acestuia.

Câteva aspecte asupra realităților istorice și mai ales religioase din Iliricul răsăritean în secolele IV-VI le găsim la Milan Șesan, „Illyricul între Roma și Constantinopol”, în *S.T.*, anul 1961, nr. 3-4, p. 34-56, destul de general prezentate și din păcate scrise cu oarecare patimă confesională, caracteristică uneori lucrărilor teologice răsăritene postbelice. Tot din bibliografia românească merită atenția lucrările lui I.I. Rusu, *Illyrii. Istoria, limba și onomastica, romanizarea*, București, Editura Academiei, 1969; *Elemente thracice și străromâne în Imperiul roman și în Byzantium secolele III-VII*, București, Editura Academiei, 1976, unde este prezentată, uneori cu multe amănunte, participarea ilirienilor la viața politică, militară, religioasă a imperiului și în unele cazuri chiar la conducerea efectivă a Imperiului răsăritean. Amintim printre altele părerea lui Francis Dvornik care în lucrarea sa *Slavii, Bizanțul și Roma în veacul IX*, Paris, 1928, p. 80, afirma că regiunile ilirice, de la Dunăre și până în Macedonia, suferau tot mai mult

influența Bizanțului, deși până la Leon Isaurul episcopii acestei regiuni depindeau și de patriarhia romană. „Cu toate acestea nu avem informații precise despre organizarea bisericească, și este greu de urmărit dezvoltarea creștinismului în aceste regiuni.” p. 91.

Cu privire la impactul popoarelor barbare asupra acestor teritorii vezi: Vladislav Popovic, *La descente des Koutrigoures, des Slaves et des Avars vers la mer Egee*, Belgrad, 1978, p. 597-648; din istoriografia sârbă R. Rogosic, *Veliki Illyrik*, Zagreb, 1962; *Villes et peuplement dans l'Illyricum protobyzantin*, Roma 1984; Maksimovic, *Sevemi Jllirik u VI veku*, în Zbornik radova Vizantoloskog institut Beogradu, 19, 1980, p. 17-57; *Villes et peuplement dans l'Illyricum byz.*, Beograd 1984; *L'administration de l'Illyricum septentrional à l'époque de Justinian*, Philadelphie et autres études, Paris, 1984, p. 143-157.

În Europa de Vest, istoria Primului Țarat Bulgar a fost tratată în doar unul sau două capitole din studii care se ocupă cu întreaga istorie a Balcanilor sau Bulgaria. Unul din cele mai importante dintre acestea, *Geschichte der Bulgaren*¹ a lui Jireček, a fost un studiu excelent pentru perioada în care a apărut, dar care acum este depășit. În Anglia, a apărut de asemenea un capitol în *The Cambridge Mediaeval History*², vol. IV, dar care tratează problema superficial. Doar în studiile care cuprind diferite perioade din istoria Constantinopolului, este acordată atenție perioadei de început a istoriei Bulgariei, din partea istoricilor apuseni. Unele din aceste opere au fost de mare importanță, ca de exemplu *History of the Eastern Roman Empire, from the fall of Irene to the accession of Basil I*, vol. II, ed. Dover, Mineola, N.Y., 1958 a lui Bury sau *Empire Grec au Xme Siècle*, a lui Rambaud.

Pentru perioada de început, cea mai cuprinzătoare lucrare generală este cea a lui V. Zlatarski, *Istoriya na Bulgarskata Durzhava*, I, Purvo Bulgarsko Tsarstvo, vol. 1, 'Epocha na Chunno-Bulgarskoto nadmozhiye,' (Sofia, 1918); vol. 2, 'Ot Slavenizatsiyata na durzhavata do padaneto na purvoto tsarstvo' (Sofia, 1927); II, Bulgariya pod Vizantiisko vladichestvo (1018-1187), (Sofia, 1931) și volumul trei, Vtoro Bulgarsko Tsarstvo, Bulgariya pri Asenevtsi (Sofia, 1940). De asemenea, de același autor, o scurtă schiță în limba germană, *Geschichte der Bulgaren, I. Teil, Von der Grundung des Bulgarischen Reiches bis zur Türkenzeit (679-1396)* (Bulgarische Bibliothek, ed. G. Weigand, 5, Leipzig, 1918). Multe din argumentele prezentate însă aici au fost combătute de istoriografia românească. Un articol legat de rolul și influența protobulgarilor găsim la I. Duicev, *Protobulgares et Slaves*, Annales de l'Institut Kondakov, Seminarium Kondakovianum, X (1938), 145-154.

Apariția slavilor în sudul Europei și întemeierea primelor state slave este expusă interesant de Dvornik în *Slavii în istoria și civilizația europeană*, apărută la editura All Educational, București, 2001 și de Dimitri Obolensky în *Un commonwealth medieval: Bizanțul*, editura Corint, București, 2002.

¹Konstantin Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, ed. Tempsky, Prague, 1876; reeditat de Nabu Press, 2010.

² John Bagnell Bury, *The Cambridge Medieval History*, Ediția 2, University Press, 1966.

Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire* (London, 1930), se bazează pe Zlatarski, dar folosește și izvoare. Se oprește la anul 1018. Ridicarea la rangul de patriarhie a Bisericii Bulgare în timpul lui Simeon este în special descrisă la pagina 174, nota 3. Pentru acea perioadă, Zlatarski și Runciman au ridicat standardul stabilit de Jirecek cu *Geschichte der Bulgaren*.

De asemenea, N. S. Derzjavin, *Istoriya Bolgarii*, 2 vols. (Moscow and Leningrad, 1945), din care o mare parte este dedicată preistoriei, și care urmărește și prescurtează, pentru perioada mai târzie, Istoria lui Zlatarski, fără a face referirii la surse primare. De același autor a apărut și în limba română cartea, *Slavii în vechime*, la Editura de Stat, 1949. O importantă bibliografie a lucrărilor recente ale bulgarilor pe această temă se găsește la I. Duicev, *Die bulgarische Geschichtsforschung während des letzten Vierteljahrhunderts*, 1918-1942. Acesta se bazează aproape exclusiv pe operele altor bulgari, nefăcând nici o încercare de a folosi contribuțiile istoricilor români.

Un studiu foarte cuprinzător are și Robert Lee Wolff, „The Second Bulgarian Empire. Its Origin and History to 1204”, în *Speculum*, Volumul 24, nr. 2, Apr., 1949, (p.167-206). Cuprinde la anexă o bibliografie cu toate izvoarele care i-au fost accesibile despre vlahii din Balcani. De asemenea, ca lucrări generale, sunt importante și studiile lui R. J., Crampton, *A concise history of Bulgaria*, ed. Cambridge University Press, Cambridge, ediție revizuită, 2005 și, *Bulgaria*, ed. Oxford University Press, New York, 2007. Istoria Bulgariei, prezentată tot într-un cadru general, este cuprinsă și în cartea tradusă în limba română *Istoria Bulgariei*, ed. Corint, 2002 a P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain.

Francisc Dvornik, în *The Photian Schism, History and Legend*, University Press, Cambridge, 1948, la p. 24 afirmă că în răspunsul său adresat împăratului Mihail al III-lea, papa arată că în privința lui Fotie Părinții au decis fără un consimțământ al Marii Rome și al Pontifului roman. Mai mult, papa face acea cerere pentru retrocedarea Iliricului și Siciliei. Este ușor de înțeles faptul că la Constantinopol acest răspuns al papei nu a adus nici un prilej de bucurie. Același lucru este descris și de Hans Georg Beck în *Geschichte der Orthodoxen Kirche im Byzantinischen Reich*, Göttingen, 1980, la p. 102. Descrierea vieții și activității patriarhului Fotie din punct de vedere ortodox este făcută de Asterios Gerostergios, *Sfântul Fotie cel Mare*, ed. Sofia, București, 2005.

Dvornik acordă un studiu și apostolilor slavilor, Chiril și Metodie: *Les legendes de Constantin et de Methode vues des Byzance*, ed. Imprimerie de l'Etat, Praga, 1933.

Schisma de la 1054 a reprezentat un capitol important, încercări de explicare a motivelor, inclusiv problema jurisdicției asupra bisericii bulgare găsindu-se la Teodor M. Popescu, „Geneza și evoluția schismei”, în *Ortodoxia*, nr. 2-3, anul 1954. (p. 163-217), Ene Braniște, „Schisma și cultul creștin”, în *Ortodoxia*, nr. 2-3, anul 1954, (p.260-299); și mai nou, Sebastian Cârstea, „Disputa dintre Roma și Constantinopol pentru Biserica Bulgară”, în *R. T.*, nr.1, anul 2008. (p.123-148);

Cu privire la istoria Bisericii Bulgare, importante sunt studiile cercetătorilor români: Irineu Crăciunaș, „Patriarhia Bulgară”, în *M.M.S.*, nr. 3-4, 1960, (p. 274-287); Epifanie Norocel, „Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo și legăturile lui cu Biserica Românească”, în *B. O. R.*, nr. 5-6, 1966, (p. 552-573); Idem, „Patriarhia Bulgară de Târnovo între anii 1235-1393”, în *S. T.*, nr. 3-4, 1966, (p. 147-159); Chiril Pistru, „Imperiul Valaho-Bulgar și Patriarhia de Târnovo”, în *M.A.*, nr. 3-4, 1972, (p. 201-209). Un studiu mai recent, cu documente cronologice ale unirii lui Ioniță Caloian cu Roma, este cel al arhim. Ioan Marin Mălinaș, *Regeste și registre de la Constantinopol și Roma, din prima jumătate a secolului al XIII-lea, privitoare la primatul Vasile I și la împăratul Ioniță Caloian, din Târnovo*, ed. Imprimeria de Vest, Oradea, 2000.

Noua organizare administrativă și bisericească din timpul lui Vasile al II-lea a preocupat îndeaproape pe bizantinologi. O contribuție aparte a avut-o și bizantinologul român Nicolae Bănescu: „Precizări istorice cu privire la Ducatele Bizantine Paristrion (Paradunavon) și Bulgaria”, în *Analele Academiei Române, memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom, XXVI, p. 57-83.

Datorită noilor descoperiri sigilografice, V. Laurent a demonstrat existența unei noi theme, a Serbiei-Sirmium în „Le thème byzantin de Serbie au XI-e siècle”, în *Revue des Etudes Byzantines*, 1957, p. 187-195.

Decretele lui Vasile al II-lea privind arhiepiscopia Ohridei au fost editate și li s-au dedicat studii de către: Dimitri Obolensky *Un commonwealth medieval: Bizanțul*, ed. Corint, București, 2002; Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale românești: secolele X-XIV*, ed. Ed. Acad. RSR., 1974; Silviu Dragomir, *Valahii din nordul Peninsulei Balcanice*, în *Evul Mediu*, București, 1959.

Cu privire la Țaratul Asăneștilor, tendința istoricilor slavi a fost de excludere a elementului vlah de la orice participare la creația noului stat Bulgar. Această tendință este întâlnită la Jireček, *op. cit.*, care exclude pur și simplu termenul de vlah din relatarea lui Choniates, iar această simplă afirmație s-a transmis altora. Th. Uspenski „Formarea celui de-al doilea Imperiu bulgar”, la Zlatarski, *op. cit.* Punctele acestora de vedere au fost combătute de Nicolae Bănescu în „O problemă de istorie medievală: crearea și caracterul statului Asăneștilor”, în *Analele Academiei Române, memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom, XV, p. 543-590. Foarte importantă este și culegerea de studii *Răscoala și statul Asăneștilor*, ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, în care sunt descrise în special evenimentele până la domnia lui Ioan Asan al II-lea.

Ca surse primare, pe lângă cele clasice, sunt folosite și traduceri mai noi din Procopiu din Cezareea, *Istoria secretă*, traducere de H. Mihăescu, editura Gramar, București, 2006 și Psellos, Mihail, *Cronografia*, editura Polirom, Iași, 1998, precum și izvoarele compilate de Nelu Zugravu, *Izvoarele istoriei creștinismului românesc*, ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2008.

Istoriografia bulgară a acordat însă o atenție deosebită subiectului, cum era și firesc, dar datorită faptului că nu am putut traduce din limba bulgară, nu am putut folosi studiile lor. Parte a conținutului mi-a fost totuși accesibil, datorită

citării de către diferiți autori. Cele mai cunoscute studii în domeniu sunt ale lui Ivan Snegarov, *Ucirediavaneto na Bulgarskata pravoslavna țarkva* - sp. «Maked. pregled», VIII, cartea I, Sofia, 1932; Idem, *Starobolgarskiat rascas «Ciudo na Sf. Gheorghi o bălgarina» kalo istoriceski izvor*, în «Anuarul Academiei duhovnicești Sf. Climent Ohridski. t. IV (XXX), Sofia, 1925; Idem, *Părvata Bălgarska patriarșia*, în «Anuarul Universității din Sofia, Facultatea de Teologie», t. XXVI (1949); Idem, *Istoria na Ohridskata Arhiepiscopia*, Sofia, 1924, vol. I; E. Golubinski, *Kratkii ocerk istorii pravoslavneh țerkvei: Bolgarskoi, Serbskoi i Ruminskoi*. Moscova. 1871; O. Lotočkii, *Naris istorii avtok. țerkov.*, Varșovia, 1938; Todor Săbev, *Ustroistvoto nai bălgarskata avtokefalia (vo sluceai 90 godini ot ucirediavaneto na Ekzarhiata)*, în «Țărkoven Vestnik», an LXI nr. 10, (1960); Idem, *Avtokeialna uredba i patriarșesko dostoinstvo na bălgarskata pravoslavna țarkva*, în *Deset godini bălgarska patriarșia, 10 mai 1953 - 10 mai 1963*, editată de Sfântul Sinod Bulgar, Sofia, 1963; Idem, *Pogled vărhu osnovavaneto i țărkovno-narodnoto dvijenie na bălgarskata ekzarhia*, în «Anuarul Academiei duhovnicești», t. IX (XXXV), Sofia. 1960; I. Berdnojkov, *Osnovniia naciala țerkovnogo pravo pravoslavnoi țerkvi*, Kazan. 1902; Iordan Ivanov, *Zogravska bălgarska istoria*, în „Bălgarski starini iz Makedonia“, II, ed. Academiei de Științe Bulgare, Sofia, 1931; K. Dinkov, *Istoria na bălgarskata țarkva*, Sofia. 1954; la vechea cultură bulgară, referire fac studiile lui V. Besevliev: *Părvobălgarski nadpisi*, Sofia, 1979; *Părvobălgarski epigrafski pametniți*, Sofia, 1981; *Părvobălgarite. Bit i kultura*, Sofia, 1981; *Părvobălgari. Istoriia*, Sofia, 1984. Lucrarea fundamentală pentru studierea vieții și activității bisericești a lui Clement este încă cea a lui Tunicki, *Sv. Kliment, episkop slovenski*. Serghiev Posad, 1913. Academia Bulgară de Științe a alcătuit o bibliografie a lucrărilor despre Clement publicate până în 1944, *Kliment Ohridski. Bibliografia 1878-1944*, Sofia, 1966. Cf. L. Graseva, *Literatura vărhu Kliment Ohridski (1945-1966)*, *Kliment Ohridski. Sbomik ot stații po sluceai 1050 godini ot smărta mu*, Sofia, 1966, pp. 439-446. Referitor la izvoarele legate de Clement vezi I. Snegarov, K. Stancev și G. Popov, *Kliment Ohridski. Jivoi i tvorcestvo*. Sofia, 1988. Există un capitol cu totul remarcabil dedicat lui Clement în lucrarea lui D. Obolensky, *Six Byzantine Portraits*, Oxford, 1988, pp. 8-33.

Capitolul I

Încreștinarea bulgarilor

I. Situația politico-religioasă a Iliricului Oriental la invazia bulgarilor

a. Repere geografice ale așezării

Teritoriul actual al Bulgariei reprezintă unul dintre cele mai vechi centre ale civilizației umane în Europa. Primele date sigure care atestă activitatea umană datează din paleolitic, cu aproximativ 200.000-100.000 de ani î.Hr. Cei mai vechi locuitori atestați ai acestor ținuturi sunt tracii, de origine indo-europeană, care se formează ca popor în epoca fierului, inclusiv în prima jumătate a primului mileniu î.Hr. Datele despre statalitatea timpurie a tracilor nu sunt prea numeroase și, într-o anumită măsură, provin din legende. Homer povestește despre participarea puternicului „rege” trac Rezos la Războiul Troiei (cca. 1200 î.Hr.). Regele trac este descris de marele poet antic ca un stăpânitor puternic și cunoscut, care este aliat al Troiei. Acest lucru nu este surprinzător - în acea epocă, nord-estul Asiei Mici intra în comunitatea etnică și lingvistică tracică. Pentru o anumită perioadă, tracii își impun talasocrația între Marea Neagră, Marea Marmara și Marea Egee, fiind repede înlocuiți de vechii greci. În secolele VIII-VII î.Hr., teritoriile tractice de la Golful Salonicului și până la Delta Dunării intră în raza de acțiune a mării colonizări grecești - sunt întemeiate Bizanțion (din 330 d.Hr., Constantinopol, ulterior Istanbul), Apollonia (Sozopol), Anhalo (Pomorie), Mesembria (Nesebăr), Odessos (Vama), Dionysopolis (Balcic), Tomis (Constanța) etc., legate de metropolele lor. Curând, între coloniști și tracii se stabilesc legături pașnice și se creează o zonă largă de relații culturale. Întâietatea, în cadrul acestora, o au vechii greci, care sunt deschiși spre influențe din partea vecinilor lor tracii³.

Cu mai bine de o mie de ani înainte de invazia slavilor în secolul al VI-lea d.Hr., teritoriile la est de Adriatică au fost leagănul unui popor cunoscut în lumea antică sub denumirea de iliri. Aceștia vorbeau o limbă care s-a pierdut aproape complet. Faptul că aceasta făcea parte din „familia” limbilor indo-europene s-a dedus din analiza multor nume proprii și nume ale așezărilor ilirilor ce s-au păstrat în arhivele latinilor și grecilor. Nu putem fi siguri dacă ei înșiși își spuneau iliri. În cazul multora dintre ei, este mai mult ca sigur că nu. În general, despre iliri se spunea că nu erau nici celți, nici daci sau tracii, greci sau macedoneni, vecinii lor de la nord, est și respectiv sud⁴.

³ P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *Istoria Bulgariei*, ed. Corint, 2002, București, p. 9.

⁴ John Wilkes, *The Illyrians*, ed. Blackwell, Oxford, 1996, p. 3.

Albanezii susțin că sunt descendenții direcți ai ilirilor clasici. Dacă acest lucru este corect, avem de-a face cu singurii locuitori originari din Europa de Est care continuă să populeze acest spațiu⁵.

În regiunea balcanică, forma de relief predominantă este cea muntoasă. „Balkan”⁶ provine dintr-un cuvânt turcesc cu sensul de lanț de munți împăduriți⁷, iar această zonă a primit denumirea de Peninsula Balcanică de-abia în timpul războaielor lui Napoleon⁸. Un lanț muntos paralel cu coasta dalmată, numit Alpii Dinarici, a fost în mare măsură responsabil pentru izolarea teritoriilor ce vor deveni Bosnia, Herțegovina și Muntenegru de azi și au format o graniță între cultura italiană de pe coastă și cultura slavă în interior. Un alt lanț muntos major, Pindus, a împărțit estul și vestul Greciei centrale. Un număr mare de munți există și în Peloponez. Munții Balcani se întâlnesc cu munții Rhodopi, care separă Bulgaria de Thracia. Acești munți, care au izolat popoare și au încurajat localismul, au împiedicat dezvoltarea statelor. Aceștia au contribuit și la faptul că slavii de sud nu au creat niciodată o națiune unită în Balcani, și au împiedicat unirea popoarelor individuale⁹.

Dar munții au avut și un rol pozitiv. Prezența lor a însemnat că popoarele minoritare au putut găsi refugiu acolo și au scăpat de cuceritori și de marile migrații și astfel și-au menținut identitatea, în loc să fie asimilați în întregime. Astfel, ilirii și dacii au avut posibilitatea de a se ascunde în munți în timpul invaziilor slave și și-au păstrat identitatea ca albanezi și vlahi¹⁰. Deși cursurile Dunării, Savei și Kupei sunt cel mai adesea desemnate ca trasând conturul perimetrului nordic al Peninsulei Balcanice, trebuie avută în vedere și soarta ținuturilor de dincolo de Dunăre locuite de români, croați și sloveni, legate și de spațiul central european¹¹.

Partea de vest Peninsulei Balcanice (la nord de linia de 41 grade latitudine) a purtat denumirea de Illyricum (în perioada veche, Iliricul apărea în documentele timpului sub diferite numiri: Intyricum, Hiluricum, Eiluricum, iar în izvoarele grecești apare sub denumirea de Ἰλλυρίς). Bazinul de jos al râului Vardar (clasicul Axios) se numea Macedonia.

Ilirii au intrat de timpuriu în contact cu grecii, chiar pe malul Mării Adriatice. Corinthienii și Korkyreenii au ajuns în secolele VII și VI î.Hr. să ocupe

⁵ Peter Sugar, *Naționalismul est-european în secolul al XX-lea*, Curtea Veche Publishing, București, 2002, p. 8.

⁶ Este cunoscut autorilor clasici și bizantini sub numele de Haemus.

⁷ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor, secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, vol. I, Ed. Institutul European, Iași, 2000, p. 14.

⁸ Leften Stavros Stavrianos, Traian Stoianovich, *The Balkans since 1453*, ed. C. Hurst & Co., U.K., 2000, p. XXII.

⁹ John Van Antwerp Fine, *The Early Medieval Balkans: a critical survey from the sixth to the Late Twelfth Century*, ed. The University of Michigan Press, 1991, p. 1.

¹⁰ Ibidem, p. 2.

¹¹ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. 2, Editura Institutul European, Iași, 2000, p. 14.